

IPOSTAZE ALE ALTERITĂȚII ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE LA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XIX-LEA*

CRISTIAN PLOSCARU

(Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”)

Alteritatea este un concept eminentemente dinamic, ale cărui contururi teoretice se găsesc într-o permanentă schimbare. Reper esențial al diferenței, dar și al definirii de sine, ca „parte a intimității subiectului”, după expresia lui Paul Ricoeur, alteritatea nu trebuie redusă la câmpul raporturilor interetnice și interreligioase sau la identificarea unui „celălalt” antipodic, „sălbatic”, dușmănos și de neînțeles. În studiile sociale, alteritatea este tot mai mult definită ca un limbaj egocentric ce operează cu reprezentări și simboluri spre a propune societății un anume model de ordine și de putere. Ea se exprimă prin imagini și simboluri, constituindu-se într-un câmp al confruntării discursurilor identitare ale diferitelor grupuri sociale, etnice, religioase etc. Înțelegând lucrurile în această manieră, ipostazele alterității din principatele române la început de veac XIX trebuie analizate în concordanță cu formele de identitate proprii societății investigate.

La un prim nivel al reprezentărilor, diferențierea între *pământenii* și *străini* împărțea societatea din principate în două categorii, contrapuse pe teritoriul contrastant și fluid al alterității¹. Originea etnică avea o valoare deosebită în planul identității și al integrării comunitare, dar nu în sensul ideologic al discursului național pașoptist, ci, cu precădere, sub forma atașamentului față de ceea ce boierii înțelegeau prin noțiunea de *pământean*, legată de tradiția țării și sub condiția prezenței „în pământul țării” a două sau trei generații la rând. Până la Regulamentul Organic, străinului căruia i se recunoștea pământenia în timpul vieții, de obicei

* Acest studiu a fost finanțat prin proiectul Socio-humanities sciences in the context of globalization – development and implementation of the program of studies and postdoctoral research, contract code: POSDRU/89/1.5/S/61104, proiect cofinanțat de European Social Fund prin Operational Program Human Resources Development, 2007-2013.

¹ Caracterul „antigrecesc” sau „antifanariot” al unei „partide naționale” boierești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, enunțat de Nicolae Bălcescu în textul *Români și fanarioți* (*Opere*, I, București, 1974, p. 107-108) a fost consacrat istoriografic de A. D. Xenopol, pentru care „primele origini ale *partidului național* sunt de căutat în tagma boierimii românești, deșteptată în interesul ei de clasă [...] prin apăsarea elementului grecesc” (*Istoria partidelor politice în România*, I, <1910>, p. 7-11).

după căsătoria cu o pământeancă, rămânea (excepțiile sunt puține) întreaga viață un venetic în ochii comunității, ai tagmei boierilor, bucurându-se de privilegiile unui boier pământean, dar nu și de prestigiul social aferent pământeniei și *evgheniei* neamului său. Abia urmașii străinului împământenit puteau beneficia pe de-a-ntregul de avantajele pământeniei și ale integrării social-politice în „obștea boierilor țării”, situație care avea să fie reglementată juridic prin legiuirea organică și care subzistase în societate cu mult înainte, în ceea ce am putea numi *practicile sociale ale împământenirii străinilor*². Ele stârneau nedumeriri și confuzii în percepția observatorului străin, care, *legând etnicul de limba națională*, îl socotea pe moldovean fie „grec moldav”, care „vede în rus un prieten natural, un frate”, pentru că vorbea și scria în grecește (în mediul public)³, fie pe toți boierii moldoveni „o trupă de cosmopoliți”⁴.

De altfel, stăpânirea asupra pământului nu era suficientă, dacă nu era urmată îndeaproape de integrarea în complexul relațiilor sociale proprii pământeniei. Divanul Moldovei îi refuza împământenirea lui Grigore Ventura, mare postelnic, cu toate că „au cumpărat, fiind pârcaș de Galați, acolo niște moșii”⁵ și era „însurat cu o Pășcănească”⁶. Socotit ca unul „din străinii boieri greci”, Grigori Ventura nu avea „nici *dritul* căsătorii cu pământeancă” și „ca unui *vederat străin*, n-au putut *să-i dea dritul patriotismului o cumpărătură de pământ*” (s.n.)⁷. În cazul grecilor, frontierele trasate de reprezentările proprii diverselor grupuri sociale de pămâtenii (boieri, târgoveți, țărani) nu urmau delimitări rigurose etnice, raportându-se la *sistemul social tradițional*. Familiile Catargiu și Manu din Moldova aveau un statut social cu totul diferit, prima fiind o mare familie pământească, cealaltă „năpaste grecească”, cu toate că strămoșii lor erau ambii greci, Ioan Catargi, vel

² Absența unor norme juridice precise în principatele române pe baza cărora să se recunoască străinului pământenia a orientat cercetarea istorică în direcția studierii *strategiilor sociale* ce asigurau împământenirea *veneticului*, absorbția sa în structurile specifice boierimii de țară, prin intermediul căsătoriilor cu pămâtentence și al achiziționării de stăpâniri funciare (sate sau părți de sate). Vezi Florea Ioncioaia, *Veneticul, păgânul și apostatul. Reprezentarea străinului în principatele române (secolele XVIII-XIX)*, în Alexandru Zub (editat de), *Identitate / alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, 1996, p. 162-165. Regulamentul Organic, prima legiuire care a reglementat juridic „dreptul pământeniei” sau „prințiipiile indighenatului” în principate, consacră juridic o stare de fapt, o concepție adânc implantată în mentalitatea boierimii de neam din Moldova și Țara Românească.

³ Eudoxiu Hurmuzaki (colecția), *Documente privitoare la istoria românilor*, supl. I, p. 183 (Iași, 11 iunie 1798, Parant, *Memoriu despre Moldova*).

⁴ I. C. Filitti, *Corespondența consulilor englezi din principate, 1828-1836*, București, 1916, p. 17 (14 noiembrie 1828, Hugot către La Ferronays).

⁵ Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor, III, Amănunte asupra Moldovei de la 1808 la 1812*, București, 1909, p. 68.

⁶ Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane. Boierii moldoveni*, București, Editura Minerva, 1973, p. 43.

⁷ Radu Rosetti, *op. cit.*

postelnic în vremea lui Matei Basarab (1646), tatăl lui Apostol Catargi, începătorul ramurii moldovene⁸, și Manolache Manu, din care „se trage familia boierească Mano”, fost retor al Patriarhiei, stabilit în principate pe la 1691⁹.

Atâta vreme cât între pământeni și „greci” a persistat un echilibru de putere și influență favorabil primei categorii, predominantă în dregătoriile divănite și nedivănite, „obștea boierilor țării” a tolerat prezența „grecilor”, „străini” și „venetici”, căutând să-i integreze structurilor sale sociale specifice¹⁰. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, nevoită să absoarbă un surplus de elemente străine și „parvenite”, în condițiile accentuării emigrației grecești din Imperiul otoman și a încurajării mișcării grecești de emancipare de către Rusia¹¹, boierimea pământească și-a conturat tot mai apăsător un imaginar politic agresiv, de „cetate asediată”.

Delimitată din totalitatea posesorilor de ranguri după criteriile sistemului social tradițional, „obștea boierilor țării” era percepută de pământeni ca o structură eminamente de *neam*, ca un „corp” colectiv, cuprinzând doar pe acei care beneficiau de „dreptul pământeniei” și erau „din moși și strămoși boieri”, având o tradiție boierească în familie recunoscută de obște ca fiind autentică¹². Plecând de la acest fundament social, adânc implantat în mentalitate, boierimea pământească, rezumând în formule simple, stereotipe un proces istoric complex, a identificat în prezența „străinului” și în înmulțirea familiilor boierești „venetice” două dintre cauzele accentuării dependenței țării față de Poartă și ale degradării situației politice interne¹³.

Viciile regimului fanariot apăreau permanent printre argumentele forte în textele boierimii pământene, care încerca să-i discrediteze pe „greci”, afirmând, în

⁸ Vezi Ioan C. Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. 214, n. 1.

⁹ *Ibidem*, p. 275-276. În schimb, neamul Manu era numărat între „marile familii” pământene în Țara Românească, împământenire „asigurată” de căsătoria în 1796 cu Smaranda, fiica logofătului Constantin Văcărescu (Zilot Românul [Ștefan Fănuță], *Opere complete*, București, Editura Minerva, 1996, p. 319, n. 127).

¹⁰ Vezi Andrei Pippidi, *Phanar, Phanariotes, Phanarism*, în *RESEE*, XIII, nr. 2, 1975, p. 232-234.

¹¹ Numărul „grecilor” din Fanar sau legați prin interese și relații de rudenie de familiile fanariote, care se perindau în dregătorii în principate, mai ales în Țara Românească, a crescut destul de mult după pacea de la Iași (1792), dar majoritatea nu s-au stabilit în țară, ci s-au întors cu domnul care îi adusesse, la Istanbul, găsindu-și un rost pe la consulatele rusești, Patriarhie sau chiar la Odesa, oraș în plină expansiune și cu mare capacitate de absorbție a unor persoane cu abilități negustorești și funcționărești. Vezi I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 245-300; Mihai Dim. Sturdza, *Jean de Blaremburg arheologul (1772-1831)*, în *idem, op. cit.*, p. 550-552; Gh. Bezviconi, *Viața bisericească a Odesei 1794-1943*, Tipografia Sfintei Monastiri Neamtu, 1943, p. 3-32; Constantin N. Velichi, *Emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812*, în „*Romanoslavica*”, VIII, București, 1963, p. 32-33.

¹² Și în acest caz, recunoașterea funcționa oarecum „ierarhic”, deoarece unui mare boier dintr-o familie a protipendadei îi era mult mai ușor să integreze în rândul „pământenilor” un ginere fanariot, „venetic”, decât unui boier din familiile ținute.

¹³ Vezi Alecu Beldiman, *op. cit., passim*; Costandin Sion, *op. cit., passim*; Zilot Românul, *op. cit.*, p. 106-108.

numele moralei creștine, că „este intolerabil de a fi înghițit (jefuit – n.n.) de oameni care aparțin aceleiași biserici ca și noi”¹⁴. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, acuzele la adresa „grecilor” vizau culpabilizarea lor pentru practicile administrative arbitrare și abuzive, în temeiul acuzației că au monopolizat puterea politică și dregătoriile cele mai importante, acuzație ce era în mică parte conformă cu adevărul. Exonerându-se de responsabilitate pentru vexațiunile administrației la care erau părtași, boierii pământeni reacționau în virtutea unui reflex natural de disculpare, dar și pentru că percepeau „obștea”, din care și ei făceau parte, ca o victimă a regimului de guvernare, lipsită de mijloacele tradiționale de apărare, din cauza degradării „vechilor obiceiuri și așezăminte” și nerespectării clauzelor tratatelor ruso-turce. Fenomen mental specific „societăților închise” aflate sub dominație străină, acest tip de reacție defensivă și resentimentară a fost lipsit de calități discursive moderne atâta vreme cât nu s-a putut sprijini pe un eșafodaj cultural, care să promoveze într-o manieră inteligibilă pentru întreaga boierime pământească identitatea etnică și istorică a poporului, diferențiindu-l de celelalte¹⁵.

Din această perspectivă, lipsa de înțelegere, adversitatea boierimii pămâtenescă față de „greci” și de mișcarea eteristă nu-și poate găsi explicațiile pe teritoriul politic al confruntării dintre două presupuse mișcări naționale moderne, dar nici nu s-a rezumat la lupta surdă pentru dregătorii și resurse¹⁶. Plasând reacțiile antieteriste și cele împotriva „grecilor” la originile discursului național modern românesc într-o manieră fundamentată ideologic de Nicolae Bălcescu și dezvoltată de către Mihail Eminescu¹⁷, numeroase contribuții istoriografice pendinte subiectului au luat destul de puțin în considerare trăsăturile imaginarului politic, ale reprezentărilor și mentalității boierimii pămâtenescă de la începutul secolului al XIX-lea, ca și specificul formelor de solidaritate comunitară din societatea românească tradițională¹⁸.

Ridicându-se împotriva mișcării eteriste, boierii pământeni din Moldova, mai ales cei din ținuturi, nu contestau obiectivele naționale ale acesteia și nu se plasau

¹⁴ Eudoxiu Hurmuzaki (colecția), *op. cit.*, s. n., IV, p. 245 (Iași, 2 aprilie 1799, *Nota primului informator*).

¹⁵ Miroslav Hrosh, *The Social Interpretation of Linguistic Demands in European National Movement*, San Domenico, Badia Fiesolana, 1994, p. 3-12.

¹⁶ Într-un studiu recent, Leonidas Rados contestă existența unor valențe etnice ale disputei între pământeni și „greci”, reducând totul la un conflict „economico-administrativ”, trecând cu vederea numeroasele texte românești cu un pronunțat caracter etnicist, ce nu au fost întocmite de mari boieri pământeni, ci de oameni mai de „jos” în planul social și al „puterii”, texte ce exprimă o „stare de spirit” resentimentară față de „grecii” din principate. Vezi Leonidas Rados, *Greci și români în secolul XIX. Aspecte identitare*, în „Xenopoliana”, VIII, nr. 1-4, 2000, p. 75.

¹⁷ Nicolae Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în *op. cit.*, II, București, 1981, p. 109-110; Mihail Eminescu, *Pătura superpusă*, în *Opere*, IV, București, 1938, p. 184-185.

¹⁸ Între studiile care au privilegiat orizontul reprezentărilor sociale se înscriu Florea Ioncioaia, *op. cit.*, p. 163-167, Constanța Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, 2004.

pe poziții de apărare față de un prezumtiv pericol al deznaționalizării. Dimpotrivă, ei acceptau ca întemeiat obiectivul politic național declarat al eteriștilor, „supt cuvânt de a-și aduce în slobozenie patria”, dar acuzau violent conduita lor socială („făcători de răle”) și atributele lor morale, fățarnicia prin care mascau „nenumăratele și ne suferitele răle și pătămiri ce au pricinuit [...] mai vârtos bieților lăcuiitori cu feliuri de silnicie și prădăciuni [...], de jacuri și cruzimi”¹⁹. Astfel, discursul național grecesc nu apărea ca un pericol potențial în sine, perceput în mod conștient, ci ca o „fățarnie”, proprie nu doar eteriștilor sau fanarioților, ci atribuită în general „grecilor”, alături de alte trăsături negative puse în trecut pe seama fanarioților, extinse asupra eteriștilor, ca, de altfel, asupra tuturor „grecilor”. Eteriștii erau judecați de boierimea pământească în virtutea acelorași culpe cu care fuseseră stigmatizați și fanarioții („silnicie”, „prădăciuni”, „jacuri” și „obraznicie”), dar și a altor stereotipuri imagologice despre fanarioți preexistente în societatea tradițională, extrase din repertoriul de reprezentări al mentalității specifice²⁰. Altfel spus, mișcarea eteristă oferise boierimii oportunitatea reformulării în sens politic a diatribelor cunoscute, pline de resentimente la adresa „grecilor”, fără a muta însă sensul acestora pe teritoriul unei confruntări între naționalisme, fie și pentru simplul fapt că respectivii boieri nu aveau capacitatea de a-și exprima dorințele și frustrările într-un limbaj al naționalismului²¹.

¹⁹ *Uricariul*, XV, p. 254. Zilot Românul îi numește fără ocoliș pe „volintiri” „greci fanarioți [...] și cu o mulțime de ostași (cu numele, iar cu faptele toți tâlhari aleși) [...] i-am văzut cu ochii și să nu mai vază ochi de om acest fel de nașteri de năpârci”, „greci fanarioți” care susțineau „că sunt trecători la Elada să-și dăzrobească patria” (s.n.), dar s-au „împrăstiet [...] cete, cete după jafuri [...] pă mâncare și beție”, uitând repede de „obiectivul național”, liberarea grecilor, fățarnicia și abuzurile fiind criticate, nu „fervoarea națională”, eventual periculoasă pentru pământeni (*Jalnica cântare a lui Zilot*, în *Zilot Românul*, *op. cit.*, p. 150-153). Vezi și stihul *Asupra grecilor curtezani ce zavistuiă Shoala Elinească din București*, în care autorul nu critică învățământul în limba greacă sau pe profesori „puși pe deznaționalizarea” românilor, idee cu totul străină mentalității tradiționale, ci pe „greci zicând, nu grecii toți”, care „s-au pus shoala să ni-o strice (s.n.)/ Între dascăli și ucenici umblă să bage price” (*Ibidem*, p. 206). Aceleași stereotipuri se regăsesc și la Naum Râmnicăeanu, inculpând „fățarnia” grecilor, pe care țara „i-am primit părintește/Pă flămând, gol, însetat/ Și el acum tâlhărește/ De tot m-au dărpănat”, patria românească, îmbrățișându-i „pe toți/Le-am făcut scăpări la toate/ Neștiindu-i că sunt hoți”, care „Prin taină au uneltit/[...]/Au necinstit orice stare/ Lăsându-i goi, despoiați (pe săraci – n.n.)/ Au prădat Biserici sfinte/ [...] Au necinstit în cuvinte/ Pe cerescul Împărat” (Naum Râmnicăeanu, *Tânguirea Valahiei asupra jafului și dărpănării ce i-au făcut streinii tâlhari greci*”, în C. Erbiceanu, *Cronicari greci cari au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1890, p. LIX-LX), „tânguire” din care nu se desprind nici „spaiame” legate de vreun pericol al „înstrăinării de neam” a „românilor”, nici accente xenofobe, ci o imagine a străinului proprie societății tradiționale.

²⁰ „În vreme ce arnăuții la eterii se scrie”, îndemnați în „taină” de „Postelnicul Iacovachi (Rizo – n.n.) [...] Intrigant, viclean și jăcaș, lumea de putea mânca” și de „Un Lividi Nicolaki, suflet scârnav și urât”, „grecii curței” domnești „Jăcuesc, pradă, omoară, mărfurile împărțesc” etc. (Alexandru Beldiman, *op. cit.*, p. 339-340).

²¹ Vezi, spre comparație, imaginea reciprocă, cu *accente naționale* a francezilor și englezilor în secolul al XVIII-lea, unii în raport cu ceilalți, anticipând „ura națională” din vremea Revoluției și a războaielor napoleoniene, la David Bell, *The Cult of Nation in France*, Cambridge, Massachusetts, London, 2001, p. 80-98.

Suma de atitudini, reacții, reprezentări și imagini mentale ale stărilor pământene în privința identității locuitorilor, separând pe „pământenii” de „străini”, ilustrează inexistența unei disjunții între *social* și *etnic* în primele decenii ale veacului al XIX-lea. Am putea spune că „vecinătățile” și departajările sociale tradiționale între pămâneni și „străini”, între „boierimea de neam” și „venetici” tindeau să se etnicizeze, să-i delimiteze pe „români” de „greci” după criteriile etno-naționale ale modernității, într-un climat atitudinal și mental în care majoritatea formelor de identitate premodernă (socială, confesională, regională etc.) întrunea și valențe etnice. Cu toate acestea, etnicitatea de tip modern s-a configurat în societate cu dificultate într-o formă de *identitate națională*, dominantă și cuprinzătoare, validată generic de întreaga comunitate, și destul de târziu, după evenimentele anului 1821. Până atunci „veneticul” era „călcătorul de obicei” și omul „străin de loc”, fără „legătură cu pământul”, lipsit de reputație socială, apartenența etnică și limba maternă fiind un factor subsidiar al identității în planul reprezentărilor²². Din perspectiva unui discurs național modern, originea etnică și limba maternă a „străinului” sunt esențiale în configurarea unei atitudini față de el și în reprezentările sociale, identitatea națională modernă fiind prin excelență promotoarea *etnicității* și a *afirmării trăsăturilor etnicului românesc*²³.

Un al doilea nivel al reprezentărilor, în care alteritatea îl separă realmente pe „român” de „grec” după criteriile etnicității, se manifestă în câteva producții culturale, fără prea mare audiență în epocă, aparținând unei noi generații de cărturari. În primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, sub influența iluminismului european și a impulsurilor venite din Transilvania, unele producții culturale românești din principate identifică și dezvoltă într-un limbaj cultural unitar temele identității etnice românești, după putințele intelectuale ale epocii. Preocuparea pentru problema originii etnice a românilor înregistrează o nouă vitalitate, o veritabilă „renaștere”, cu toate că ea nu ieșise nici înainte din atenția cărturarilor, dar acum, urmând exemplele din spațiile înconjurătoare și mai ales pe cel al grecilor din principate²⁴, autorii de texte reușesc să-i confere semnificații noi, legate în primul rând de noblețea poporului și de apartenența sa la „neamurile Evropei”²⁵. Mai aproape de Europa culturală decât în trecut, cărturarii români au

²² Vezi Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Vecini, reputații și control social în societatea românească (secolul al XVIII-lea)*, în „Revista de istorie socială”, VIII-IX, Iași, 2003-2004 (2006), p. 155-165.

²³ Vezi Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, Editura Academiei R.S.R., 1972, p. 498-509.

²⁴ Vezi Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă din principatele române (1774-1830)*, București, 1982.

²⁵ Amintind de descendența românilor din „vestita împărăție a Romanilor”, Grigore Râmniceanu credea că Țara Românească are datoria „a se împodobi cu științele cu care sunt împodobite celelalte locuri ale Europei” pentru a fi demnă de înălțimea originii sale (Grigore Râmniceanu, *Prefață*, la *Logica Sf. Ioan Damaschinul*, în Ioan C. Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, București, 1910, p. 505). Redescoperirea culturală a Europei „civilizate” prin intermediul cărților pătrunse în principate a stimulat în cercul restrâns al cărturarilor, totuși mai numeroși decât în prima

revedicat, asemeni grecilor, dar pe o altă filiație etnică, apartenența istorică la Europa, invocând „linia neamului românesc, din vechi trăgându-se din slăvit neam al romanilor”²⁶.

Redescoperirea originii etnice și clamarea nobleții originilor i-au îndemnat pe cărturarii români să apeleze la diferențiere față de greci, a căror țară „se cheamă Turchia și nu Grecia”, fiind supuși otomani și nu „închinați”, precum pământeni²⁷. Populat de „neamuri corcite” cu turcii, „fii ai minciunii și nedreptății”, Orientul otoman începea să se metamorfozeze în sens cultural, imaginea sa, cu lumini și umbre pe la jumătatea secolului al XVIII-lea²⁸, adunând acum toate atributele negative ale degradării pe care cărturarii români o sesizau cotidian în propria „obște”. Într-un limbaj cultural al alterității Europa/Orient, acum accesibil datorită infuziei de învățătură a iluminismului, textele cărturarilor de la începutul secolului al XIX-lea produc **marea mutație** de la tema viciilor administrației fanariote, copleșită de numărul și omnipotența „grecilor”, la tema cu adevărat identitară a caracterului degenerat al „grecilor”, care ar fi adus în principate „relele apucături, zavistiile, neunirea, hrăpirea, întrecerea la cinste, stricarea sângelui și mândria păcatului cel neiertat”²⁹. Decrepitudinea și luxul vieții orientale proprii grecilor, „ce stinse și dărăpănă atâtea noroade și republici, se întinse atât și în neamul nostru”, „oferindu-ne în schimb exemplul corupției și desfrânării”³⁰, conducând „la o tiranie (fanariotă – n.n.) mai mult decât pă noroadele cele din Africa și America”³¹. În aceeași notă agresivă se lamenta și Gheorghe Lazăr, prezentându-i pe „greci” ca pe niște „lăcuste”, care „niciodată nu vin ca să dea rod, ci să mănânce sudoarea și osteneala pământului”³². În antiteza alterității, „haracterul acestor *români* ei sunt asemenea *albinei*, a lor silință este ca să adune”³³.

O veritabilă cascadă de texte, resentimentare ca fond ideatic și violente ca limbaj, furnizează explicații credibile pentru întreaga societate sau, oricum, pentru „obștea boierilor”, privind motivele crizei interne profunde și a degradării morale a societății. Acestea condamnau la unison „mândria grecilor” care „pre[a] mult s-a

parte a secolului, azeziunea la modelele de gândire ale iluminismului, amplificând în timp dorința de a „pretenderisi intrarea în numărul și ocolul cel proslăvit al celorlalte popoare ale Europei” (Gheorghe Lazăr, *Povătuitorul tinerimei*; apud. G. Bogdan Duică, G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, București, 1924, p. 81).

²⁶ Grigore Râmniceanu, *op. cit.*, p. 503-504.

²⁷ Vezi Gr. H. Grădăraș, *Poetul Christopol. Societatea româno-greacă la începutul acestui secol*, în „Revista literară”, VII, 1886, p. 780.

²⁸ Vezi Virgil Cândea, *Războiul dominant. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979.

²⁹ Barbu Paris Mumuleanu, *Scrieri*, București, 1972, p. 12-13.

³⁰ *Ibidem*, p. 19.

³¹ Iordache Golescu, *Obșteasca tânguire*, în *Documente 1821*, V, p. 531-532.

³² Gheorghe Lazăr, *op. cit.*, p. 80.

³³ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea Socola*, Iași, 1885, p. 47. Textul, datat 1814, aparține unui școlar al Seminarului Socola, devenit mai apoi dascălul Enachi.

[în]stăpânit” în principate, fiind marea pricină pentru care pământenii „se dezbrăcară cu totul de vitejia părintească ce le curgea lor din dragoste și unire, și se îmbrăcară cu trândăvie, care născu lor urâciunea și dărghinarea”³⁴. Autorii de texte nu identifică nici în „puterea”, nici în superioritatea culturală a „grecilor” cauzele succesului infiltrării lor, ci în presupusul lor caracter prefăcut, știind „a se lingări către români”, care, primindu-i în țară din „milostenie”, „ei legile țarei au stricat și legi noi au făcut; ba și năravurile fanarioților s-au făcut de obște” pentru pămâteni³⁵. Grigore Băleanu îi numea într-un text politic „robii Porții Otomane”, deplângând soarta „ticăloșilor locuitori pămâteni ai pământului dacic”, care au ajuns din „popor liber” „robii” lor, „niște jertfiți [...] pentru egoismul, ambiția și nesățioasa lăcomie” a „grecilor”³⁶.

Nici imaginea grecilor din principate despre români nu s-a construit altfel în această perioadă, tema predilectă de manifestare a alterității fiind aceea a gradului scăzut de civilizație al unei populații de „opincari”, bună numai pentru „coarnele plugului”. Atunci când Nicolae Mavrogheni, din porunca Porții, a încropit în toamna anului 1787 câteva „cete ostășești” la București, recrutând în „steagurile” lor țărani pămâteni, „grecii” din oraș „Se mirau de opincari/ Cari, de când s-au născut,/ Pușcă-n ochi nu au văzut,/ Pe care-i credeau mișei [...] Și buni pentru ostășie/ Nu credeau românii să fie”³⁷.

Metamorfoza stereotipurilor despre „greci”, acum având un evident caracter etnic, a fost în bună măsură un fenomen cultural, fără reverberații probate documentar în textele politice ale epocii, rezultând din apariția unui suport cultural de factură modernă, încă nerafinat și incoerent, pentru exprimarea identității etnice românești³⁸. Compunând acest suport cultural, textele cărturarilor pămâteni abordează problema înlăturării „grecilor” ca prima condiție a redresării morale a societății, a „obștii”, și a redobândirii slujbelor țării de către boierii pămâteni „patrioți”, neavând deocamdată calitățile culturale necesare pentru a dezvolta discursiv tema unei confruntări între două *identități naționale* adverse.

Exprimarea alterității români/greci în maniera coliziunii dintre două identități naționale constituite, care să expună pericolul deznaționalizării românilor și nevoia „renașterii naționale”, trebuia să aștepte etapa în care o intelectualitate românească să fie capabilă a defini în sens cultural modern valorile identității etnice românești: originea etnică drept o condiție a apartenenței la națiune³⁹, limba națională ca

³⁴ Zilot Românul, *op. cit.*, p. 71.

³⁵ Vezi Gheorghe Lazăr, *op. cit.*

³⁶ *Documente 1821*, II, p. 54 (Câmpulung, 10 aprilie 1821, *Ciorna unui memoriu către țarul Rusiei*).

³⁷ Vezi cronică pitarului Christaki în „Buciumul”, ianuarie-februarie 1863, p. 36.

³⁸ Ștefan Lemeny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, Editura Meridiane, 1990, p. 163.

³⁹ Tradiția descendenței familiilor pămâtenilor din principate din „neam pământean” vechi și posibilitatea împământenirii prin căsătorie și integrare socială în rândul boierimii subminau coerența și caracterul unitar ale unui elaborat cultural care să-i separe pe români de „ceilalți”, plecând de la

element principal al identității națiunii române⁴⁰ și tradiția istorică drept depozitar al unei moșteniri și al unei memorii naționale comune împărtășite⁴¹.

Istoria este chemată uneori să mărturisească despre neîndreptățirea „grecilor” la slujbe, un obicei introdus de către otomani, după spusele a doi boieri moldoveni, comunicate consulului Malinovski, mult timp după închinarea țării, și în detrimentul boierilor pământeni, ai căror strămoși au luptat împotriva turcilor, închinând țara „după sfatul viteazului voievod Ștefan” cel Mare, care ar fi fost silit la aceasta de „pericolul venit din partea altor vecini”⁴². În afara des invocatelor „jărtfiri” ale neamului boieresc, un alt tip de cauzalitate istorică, centrat pe caracterul „național” în sens etnic al statelor medievale românești, nu era accesibil încă gândirii politice boierești. În schimb, resentimentele politice erau accentuate de favorizarea „grecilor” de către oficialitățile rusești, mai ales în Țara Românească, ilustrate de reacția severă a ministrului rus de Externe, A. R. Voronțov, la demersurile boierilor munteni⁴³, care cereau într-un memoriu „înlocuirea grecilor din toate funcțiile, atât religioase cât și civile, cu pământeni”⁴⁴.

La începutul secolului al XIX-lea, textele cărturarilor pământeni, unii dintre ei de origine greacă, se limitează să sublinieze la unison vinovăția „grecilor” pentru decăderea morală și materială a societății, datorată caracterului lor degenerat, lipsit de moralitate, de „cinste”, și îi contrapun drept antidot tipologia boierului pământean „patriot”. Gheorghe Lazăr, spirit înaintat, unul dintre primii promotori ai unui discurs cultural modern vizând identitatea națională românească, se lăsa influențat de stereotipurile care circulau în societatea munteană, plasându-i antitetic pe greci („necinstiți”, „lingușitori” și „trufași”) în raport cu marii boieri pământeni („patrioți” și „stâlpi ai țării”). El își lega speranțele recuperării „legilor țării” și a „năravurilor românești” de eforturile boierilor „patrioți”, căci „de nu era Prea Sfințitul Mitropolit Dionisie și cu alți aleși patrioți”, „părinți ai patriei” și limba și

originea etnică a poporului și pe bază de argumente istorice, așa cum avea să facă în cel mai limpede mod cu putință Nicolae Bălcescu.

⁴⁰ Atâta vreme cât, din punct de vedere cultural, educația în limba română era prezentată ca un „drept”, nu ca o obligație esențială, care să conducă, prin efortul tuturor și al fiecărui „român”, la constituirea unei limbi literare moderne și a unei culturi naționale unitare, problema limbii române ca element vital al identității comunitare în sens național rămânea nebuloasă, neputându-i exclude, din punct de vedere cultural, pe teritoriul alterității, pe pământeni de origine greacă și vorbitori de limbă greacă.

⁴¹ În pofida profundului atașament față de tradiție, față de „vechile obiceiuri și așezăminte”, numai un discurs istoric modern putea conferi valoare națională tradiției istorice, fiind capabil să separe ceea ce era „românesc” de ceea ce era „străin” în percepția asupra trecutului, după criteriile naționale ale originii și limbii românești.

⁴² Eudoxiu Hurmuzaki (colecția), *op. cit.*, s.n., IV, p. 362 (Iași, 27 martie 1802, V. F. Malinovski către V. P. Kociubei).

⁴³ *Ibidem*, p. 487-488 (Petersburg, 16 februarie 1803, A. R. Voronțov către L. Kirico).

⁴⁴ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1769-1830. Répertoires et textes inédits*, București, 1970, p. 13, nr. 54.

obiceiurile românilor ar fi fost cu totul pierdute⁴⁵. Ilarion, episcopul de Argeș construia un „portret ideal” al domnului pământean, antitetic celui al principelui fanariot, spunând că „nu este atât de mare lucru [...] a ocârmui un norod, cât este a te face părintele norodului [...]. Nu este de laudă a domni peste averile supușilor, ci e de laudă a domni *în inimile lor; iar această știință a câștigării de inimă* (s.n.) [...] te vor pune pe calea dreaptă și te vor mîna la sălașul slavei și al nemuririi”⁴⁶.

Retorica alterității căpăta în acest context încărcătura politică și emoțională proprie discursului modern, atribuind „românului” toate calitățile „patriotice” și plasând „străinul” în rândul dușmanilor, factor dizolvant al „unirii simpatrioților”, fiind evacuat din „corpul politic” al obștei. Totuși, această ipostază discursivă a alterității politice nu se întemeiază pe caracterul național al ordinii politice (precum în cazul discursului național pașoptist), ci pe apartenența „cârmuitorului”, a „oblăduitorului” la corpul politic al „simpatrioților” pămâtenî, definit acum în sens etnic, dar tot ca o „stăpânire” și „obște”, nu ca o entitate națională⁴⁷.

HYPOSTASES DE L'ALTERITÉ DANS LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES AU DÉBUT DU XIXE SIÈCLE

Résumé

L'article est une approche diachronique du discours identitaire roumain à travers de l'image de l'autrui, notamment des « grecs » venus de Phanar, qu'on perçoit comme superposés et malins. On voit ainsi le passage d'un discours autour de la conscience sociale et les intérêts des boyards autochtones, vers une vision moderne fondée sur l'idée ethnique et sur la communauté culturelle, qui a été entamé par les gens cultivés issus y compris des milieux populaires.

Mots-clés : identité, l'image de l'autrui.

⁴⁵ Vezi Gheorghe Lazăr, *op. cit.*, p. 39-40.

⁴⁶ Vasile Gh. Durak, *Ilarion, episcop al Argeșului*, București, 1900, p. 16-17.

⁴⁷ De altfel, pașoptiștii s-au dovedit câteodată ceva mai îngăduitori cu fanarioții, încercând să deslușească motivațiile comportamentelor care le erau atribuite, să explice trăsăturile lor de caracter, tentativă care nu împietea asupra conformației discursului istoric și politic prin care se condamnase deja, de pe poziții ideologice, plaga înrăuririi fanariote și ceea ce ei pretindeau a fi fost o tentativă grecească de „deznaționalizare” a românilor. Astfel, versatilitatea proverbială a fanarioților îi apărea lui Dimitrie Ralet un rezultat al poziției lor precare față de turci, fiind permanent nevoiți să îi înțelesteze „pe turci prin feluri de chipuri cu atât mai puternice cu cât erau mai tainice”. Nevoiți să recupereze la nesfârșit un statut pierdut în tumultul și nesiguranța vieții orientale, ei erau „neobosiți în stăruințe, fără a se descuraja nici de târăgănări, nici de refuz, își știau tăinui scopurile și vicleniile prin politețe și vrășmășiile prin limbajul dulce al diplomației” (Dimitrie Ralet, *Suvenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinople*, București, Editura Minerva, 1979, p. 74).